

ТЕРМИНИ ОТ БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО В ОБЩИТЕ ТЪЛКОВНИ РЕЧНИЦИ

Борислав Георгиев

(Нов български университет)

Insultation and humiliation (as important social speech acts) are analysed in this paper from illocutionary and perlocutionary point of view and my conclusion is that they represent the two sides of one and same speech act: humiliation represents the illocutive intention of the speaker to offend the interlocutor; insultation represents the perlocutive effect on the interlocutor as a result of the verbal aggression of the speaker: Thereby I insult you should be considered as illocutional suicide. After that, the definitions of insultation/humiliation are analysed in the Penal code (the juridical definition of this speech act) and in the most common Bulgarian dictionaries and then compared to the ethnographic data for Bulgarian customary law. The conclusion is that those dictionaries' definitions can't be used in a trial because very important features of this speech act are not revealed. The juridical definition also is not quite complete.

In analysing insultation/humiliation as a speech act, a new problem appears: the differentiation (in Bulgarian) between honour and dignity, because the strict use of these two terms is not very good established. A conceptual analysis is made through the data for Bulgarian customary law. In addition, the problem grows because in 19 and 20 century virgin and honest in Bulgarian are very close synonyms.

Чл. 9. (1) Разпоредбите на нормативните актове се формулират на общоупотребимия български език, кратко, точно и ясно. (Закон за нормативните актове, последно изменение ДВ, бр. 46 от 12 юни 2007 г.)

Сериозно се надявах при последната редакция на този закон въпросната алинея да бъде преформулирана или дори премахната, но очевидно популизмът в българското нормотворчество (или т. нар. *drafting*) продължава да битува. В тази алинея се съдържа неясното от гледище на лингвистиката (а надявам се – и от

гледнище на правото) определение „общоупотребим“¹ (български език), като идеята е пряко или косвено да се отрече съществуването на юридически език (юридически подезик, юридически регистър), което на свой ред обуславя нуждата да се анализират дефиниции на юридически понятия в общите тълковни речници, тъй като се предполага, че в тях е описано общоупотребимото им значение. А изследванията на юридическия дискурс от гледнище на лингвистиката и семиотиката недвусмислено заявяват, че става въпрос за специфичен вид начин на изразяване в юриспруденцията, тъй като нормативните актове по своята същност са серия от речеви актове (speech acts)².

Идеята за речеви акт като слово, пораждащо действителност/променящо действителността сериозно навлиза в лингвистиката в средата на 60-те години на XX век и нейното създаване и описание се свързва преди всичко с името на Джон Лангшоу Остин (Austin, 1975). Базовите лингвистични параметри на този концепт се извеждат най-вече в разработките на Джон-Остиновите последователи - Джон Сърл (Searle, 1965; Searle, 1969; Searle, 1979; Searle, 1983) и Питър Стросън (Strawson, 1964). Особено ценна за юриспруденцията се оказва идеята на Джон Сърл (Searle, 1965) за конститутивните правила, създаващи в качеството си на речеви актове действителност, която логически зависи от съществуването им (играта на шах съществува само защото съществуват правила за игра на шах, съзнателно създадени и спазвани от човека).

Идеята за пораждащо действителност/променящо действителността слово обаче не е патент само на Джон Остин. Е. Кошмидер (Кошмидер, 1962) и Е. Бенвенист (Benveniste, 1966) също така по свой път достигат до възгледа, че определен вид изказвания са в състояние, когато се изричат или се под-писват³, да сътворят действителност или да променят определени нейни параметри.

Концептът “речев акт” открива нова гледна точка към изказването, тъй като

---

¹ В много от своите семиотични есета, посветени на езика, Ролан Барт (вж. например Барт, 1995) твърде, че „общоупотребим” е езикът от непрофесионалната публична и лична сфера на общуване. В днешната лингвистика се смята, че най-близо до „общоупотребимия” език са различните езици на печатните и електронните медии.

² Вж. например Jackson, 1988; Jackson, 1995; Jackson, 1996.

³ Идеята за речеви акт – особено в трудовете на Джон Сърл, тясно се свързва с идеята за отговорността, която произвеждащият един или друг речев акт носи за легитимността/нелегитимността на изявлението си. В този смисъл отговорност за писмено произведен речев акт се носи само тогава, когато е подписан.

чрез него става възможно да се анализират взаимоотношенията между локутивното (т. е. пропозиционалното), иллокутивното и перлокутивното (т.е. прагматическото) съдържание в изказването. Прагматическото съдържание (или сила) на изказването се обяснява най-общо като заложено въздействие, което едно устно или писмено изказване е възможно да упражни върху своя възприемател, с очакван ясно дефиниран или недефиниран резултат. Същевременно, говори се и за стандартни речеви актове, за които са създадени специални конвенционални процедури за тяхното изпълнение.

Концептът “речев акт” твърде скоро напуска теоретичните и описателните полета на лингвистиката и започва да се използва за приложни цели - например в чуждоезиковото обучение, а така също и в родноезиковото обучение, когато носителят на езика трябва да бъде обучен да действа в рамките на служебни речеви актове - извинения, молби, искове до съдебната власт и т.н., т.е. тези, за които са създадени конвенционални процедури. Извършват се и межкултурни контрастивни описания на речеви актове (вж. например Wierzbicka, 1985).

Лексикографията не остава също така встрани от тези идеи и някои по-авангардни речници (като Cobuild например) включват в речниковата статия и информация за прагматическото значение (и най-вече - за иллокутивното) на една или друга речникова единица - предимно на глаголите и на някои девербативи. Същевременно обаче по правило в общите тълковни речници липсва такова описание на речевия акт, каквото се предполага то да бъде от теорията за речевите актове.

Настоящата статия⁴ е провокирана и от дейността ми като вещо лице в съда по дела за обида. Затова вниманието ми ще бъде концентрирано върху начините за тълкуване на обидата в общите тълковни речници и в Наказателния кодекс (НК - по-нататък) и допълнителните проблеми, които тези тълкувания създават – най-вече терминологичната употреба на думите „чест” и „достоинство” като етични понятия.

*

---

4 Предварителни мои публикации по темата: Георгиев, 1998 и Георгиев, 2013. Настоящата статия е обобщаваща и слага ако не точка, то поне - точка и запетая по въпроса от моя страна.

Обидата е девербатив от глагола “обиждам” и тя съдебно се преследва от НК чрез наказателни дела от частен характер. Много дела за доказване на обида стигат до основния проблем - кога някой наистина е обидил някого (разбира се, няма да анализираме онези физически действия на човека, резултатът от които е метафоризиран в евфемистичното слово като “обида”). Разгорещено се спори дали съществуват обидни думи „по природа”, или всяка една дума, всеки един израз в съответен контекст може да придобие обидна конотация? Когато спорът стигне до задънена улица, отварят се и тълковните речници - особено от страна на вещите лица. Какво можем да прочетем в тях за обидата?

Думи или постъпка, които незаслужено огорчават, оскърбяват някого. Чувството, което се изпитва вследствие на такива думи или такава постъпка (РСБКЕ).

Душевна болка, чувство на огорчение, причинено от несправедливо, незаслужено накърняване на честта, достойнството на човека. Действие или думи, с които несправедливо, незаслужено се накърнява честта, достойнството на човека (БТР'94).

Ако трябва да си послужим с Остиновата терминология, ще кажем, че в дефиницията на РСБКЕ мишена е иллокутивната страна на действието (започва се с описанието на определени видове действия, които причиняват огорчение/оскърбление у своя адресат), а в дефиницията на БТР'94 - перлокутивната страна на действието (т.е. започва се с резултата, като се експлицира и действието, което го е породило).

Тъй като извършването на речевия акт, назован “обида”, подлежи на наказателна отговорност от частен характер, от съществено значение е как наказателното право дефинира обидата, тъй като юристите се ръководят само от написаното в НК:

Чл. 146. (1) (Изм. - ДВ, бр. 28 от 1982 г., бр. 10 от 1993 г., бр. 21 от 2000 г.) Който каже или извърши нещо унижително за честта или достойнството на друго в негово присъствие, се наказва за обида с глоба от хиляда до три хиляди лева. В този случай съдът може да наложи и наказание обществено порицание.

(2) Ако обиденият е отвърнал веднага с обида, съдът може да освободи и двамата от наказание.

Ето какво е написал адвокатът Иван Сотиров за обидата през 2003 г. в рубриката „Консулт” на вестник „Сега” (25 юни 2003 г.):

Обидата не е твърдение за събития и факти, а груби, вулгарни или унижителни изрази, насочени към някого. Както и при клеветата, пострадал от обидата може да бъде само конкретно физическо лице, а не група, организация или юридическо лице. Обидата може да бъде нанесена чрез думи - устно или писмено. Или чрез жестове и действия, които изразяват унижително отношение, насочено към пострадалия. За да е налице обида, пострадалият трябва да е възприел обидата, видял, чел или прочел унижителните изрази или жестове. При клеветата се поставя въпросът дали твърдението е позорящо, а при обидата - кога едно изявление е обидно. И тук съдът ще прави преценката си на базата на общоприетото за допустимо поведение в общуването.

Разликите между дефинициите в българските тълковни речници, от една страна, и в НК, от друга, е очевидна. Първо, в НК е употребена думата “унижително”, която отсъства в явен вид в речниковите дефиниции. Като перифраза на “унижително” можем да възприемем словосъчетанието от БТР’94 “накърняване на честта”. В РСБКЕ изобщо не се въвежда категория ‘унижителност’. На второ място, в НК е описана ситуацията, в която е възможно да се извърши действието “обида” - “в негово присъствие”. На трето, но не на последно място в речниковите дефиниции присъстват оценъчни определения с етичен характер (“несправедливо”, “незаслужено”), които отсъстват от дефиницията в НК. Освен че въпросните определения пораждаат въпроси от вида на: “А кое е справедливото и заслуженото накърняване на честта, достойнството на човека и въобще подобно действие може ли да има положителна от морална гледна точка оценка и ако отговорът е “да”, как се нарича подобно действие?”, те ни карат да се замислим и за същността на обидата като вид речев акт. На четвърто място, формулировката в НК е иконична: първо, се изобразява действието, след което се именува резултатът от него.

Щом обидата е речев акт, съществуват определени условия, за да бъде неговото изпълнение успешно. Ако допуснем, че условията за успешност на перформатива в пълна сила важат и по отношение на речевия акт, нека видим кога наистина можем да говорим, че се е извършило действието ‘обиждам’.

Първото условие на Остин е, че определени думи трябва да се произнесат от определени лица при определени обстоятелства. Обстоятелствата са посочени в НК („в негово присъствие“, като какво значи „в негово присъствие“, е уточнено от адвокат Сотиров: . „За да е налице обида, пострадалият трябва да е възприел обидата, видял, чел или прочел унижителните изрази или жестове“, но тези обстоятелства не са посочени в тълковните речници, възприети вероятно като нерелевантни обстоятелства от лексикографска гледна точка.

Второто условие на Остин е “конкретните лица и обстоятелства да съответстват на конкретната прилагана процедура“, т.е. на конкретния речев акт, ако допуснем, че в случая процедура и речев акт са равнозначни. Изпълнението на това второ изискване опира да познанието за това какво по традиция българинът възприема като обида. В книгата “Народно карателно (углавно) обичайно право” от Димитър Маринов (Маринов, 1995), се съдържа важна информация по този въпрос.

Основните опозиции, въз основа на които информаторите на Димитър Маринов определят кое за тях е обида и кое не е, са опозициите “свое - чуждо” и “мъжко - женско”. Водещата презумпция в рамките на опозицията “свое - чуждо” е, че никой, който принадлежи към личната сфера на друг човек, не може да го обиди. Личната сфера е категория, с която борави Юрий Апресян (Апресян, 1995), който я определя като фрагмент от наивния модел на света. В нея се включват както самият говорещ, така и всичко, което му е физически, морално, емоционално или интелектуално близко. Обида е налице тогава, когато определени действия, квалифицирани след това като ‘обида’, се извършват от човек или от група хора, непринадлежащи към личната сфера на човека или общността. Срв. следните записи у Д. Маринов - от една страна:

Ако обидата е нанесена от мой човек, мене от наш селянин на селото - тя се не счита за обида [Б36]. От друга: Ако нашият кмет, пратен или отишъл по селска работа у друго село, и тамо селяните го били или оскърбили - обидата е нанесена на цялото ни село; ако нашият поп мине през едно село и тамо го опсуват или оскърбят, обидата е нанесена на цялото ни село; ако някой каже: “Белослатенчене са такива и такива”, т.е. наречени с лошо име, обидата е на цялото село; ако някой запали наши бранища, наши ниви, наши кошари и пр., обидата е на цяло село. Ако турчин, евреин, циганин или от друга вяра каже: “Вие, християните, сте такива и такива” - обида има и тъжба,

па и бой има. Ако ханджията Зису, грък, каже: “Вие, българите, сте такива и такива”, ще го отупаме на часа[Б35, Б36].

Положението при опозицията “мъжко - женско” е още по-интересно. Съществуват действия на лицата от мъжки пол по отношение на лицата от женски пол и действия на лицата от женски пол по отношение на лицата от мъжки пол, които се възприемат като обида, като в случая опозицията “свое - чуждо” в гореописаните рамки става нерелевантна. Срв. следните записи у Д. Маринов:

Ако срещнеш жена и ѝ намигнеш - обидил си я; Ако мине жена и ти се накашляш - обида е. Момъкът може да вземе на момата китка, венец и кърпа; той има право да се хване до която ще мома и тя не смее да се пусне, момъкът има право да пие от ведрото или от кърчага вода и момата не може да му откаже, момъкът може да седне на седянката до която ще мома и тя не бива да стане и да бяга. Момата не смее да мине път на момъка, не смее да му се присмее за нещо, било в очите или в тила. Извърши ли някоя мома нещо от тия работи - тя е обидила момъка и той си отмъщава[Б183, Б184].

Съществуват, освен това, и общи действия, чийто резултат априорно се квалифицира като обида, без в случая да играят цитираните по-горе опозиции - срв. със следния запис у Д. Маринов:

Ако някой мине и ти му подсвирнеш, или биеш звънци или тенеке - обида е [Б183].

Става ясно, че според българското обичайно право, т.е. според българската традиция, не всеки човек, общо погледнато, може да обиди друг човек, т.е. второто условие на Джон Остин става твърде важно.

Българското обичайно право извършва и твърде интересна класификация на обидите, които биват два вида: с думи и с ръка:

Намигване, накашлюване, дрънкане със звънци или тенеке и др. - е обида с думи; не си допрял до човека. Ако целуваш жената, ако я ущипеш, ако бъркнеш (да ме простиш), ако бъркнеш на жената в пазвата и ѝ хванеш сисите, ако отрежеш косата на момата - всичко това е обида с ръка и наказанието е много по-тежко от другите. За това има и стара приказка: “С уста яж какви лайна сакаш, но с ръка недей ги бърка, защото ще замиришат повече” [Б183].

Забележително е, че “обидата с думи”, според част от българското обичайно право, не включва произнасянето на определени думи, а включва извършването на определени действия, имащи символна стойност, чийто произход и значение сега няма да обсъждаме. Интересно е и уточнението, че единият вид обида се квалифицира “с думи” поради факта, че “не си се допрял до човека”. Като цяло, очертава се следната парадигма от действия, които формират полето на действието ‘обиждам’: бой, посягане върху собствеността, словесна квалификация и извършване или неизвършване на определени символни действия. Този сравнително тесен параметър, в който може да се произведе действието ‘обиждам’, вероятно се дължи на факта, че наред с обидата, налице са и действия, чийто резултат се назовава “клетва” и “дума”, срв. със следните паремии:

Бащина клетва сина закопава; Бой се забравя, дума не може; Дума стрела не е, пак се в сърце забива.

Аналогът на обидата, действащ в личната сфера на човека, очевидно е клетвата. Думата, или по-скоро – „лошата дума“, очевидно се възприема като универсално средство за проникване в личната сфера на човека с деструктивни намерения.

В полето на българското обичайно право очевидно действат същите цивилизационни и урбанизиращи сили, които действат по отношение на всяка една традиционна култура, описани твърде детайлно от Джордж Лейкф (Lakoff, 1986; Lakoff, 1987) и довеждащи до частично преструктуриране на полето, в която действието ‘обиждам’ може да бъде валидно и легитимно. Това частично преструктуриране довежда до частичното или цялостното отпадане на противопоставянето “мъжко - женско”: нито едно от действията от страна на лицата от мъжки и женски пол, описани от информаторите на Д. Маринов (с изключение на подсвирването и произвеждането на механичен шум), днес не се квалифицира като обида по отношение на пола. Същевременно като обида продължава да се възприема всяко словесно или друг вид действие, имащо физически или символен характер, насочено срещу „лицето“ на човека, според терминологията на Пенелопи Браун и Стивън Левинсън (Brown & Levinson, 1987).

Очевидно е, че когато обидата не се разглежда като речев акт, т.е. когато не се прилагат необходимите изследователски процедури към него, много от неговите същностни характеристики остават извън вниманието на лексикографите поради липсващата класификационна схема, която да структурира елементите, изграждащи неговото локутивно, иллокутивно и перлокутивно значение (да не забравяме, че всеки език е класификация, а всяка класификация - потискаща, по изказа на Ролан Барт, т.е. принуждаваща да се казват неща, а и крайно несъвършена, по думите на Хорхе Луис Борхес (Борхес, 1989). Така например в случая извън вниманието остава твърде важният факт, че “обида” всъщност е съвкупно название за редица речеви актове, които съдържат в себе си перлокуцията ‘обида’ и илокуцията ‘унижение’. Въпросът, следователно, опира до това дали тези липсващи същностни характеристики са полезна информация при съставянето на речници, или не.

Интеграцията между семантика и прагматика при анализа на езика Роджър Шенк, Лорънс Бирнбаум и Якоб Мей (Schank, Birnbaum, Mey, 1985) наричат “концептуално равнище за анализ на езика”. Това концептуално равнище, според тях, отрича тезата за паралелното съществуване на “речник” и “енциклопедия” и утвърждава наличието само на “енциклопедия”. Както пишат те, словесният фонд (лексиконът) е тясно свързан с останалите наши знания и е неотделим от тях. В още по-голяма степен тези разсъждения са валидни за такива думи като “обида”, “клетва”, “извинение”, “прошка”, “молба”, които - освен всичко друго, са и наименования на съответни речеви актове, получени в резултат от това дали мишената при назоваването е иллокутивното или перлокутивното значение, в случай че перлокутивното значение е изобщо налице. Концептуалният анализ на речевите актове, както и установяването на техните прототипни изпълнения в съответната култура, биха дали важна информация, която може да се използва с лексикографски цели. Прототипната теория - както се казва в специализираната литература по въпроса (Hudson, 1981; Wardhaugh, 1986; Lakoff, 1987) - е от значение и за умението ни да общуваме уместно в социални ситуации. Това би могло например да означава, че ние се научаваме да асоциираме определени думи, изрази или общо комуникативно поведение с хора, които обикновено си служат с тях, или със ситуации, в които те типично се употребяват. Лексикографската обработка на концептуалната информация за речевите актове, означени чрез

подобни думи, включваща и представянето на условията за тяхното успешно изпълнение, би направило от тълковния речник един наистина полезен справочник, приложим във всяка една житейска ситуация, защото интегрира в себе си познанието за езика и културата на общността. От друга страна, лексикографската обработка на този род информация би осигурила обратна връзка в посока към дескриптивната прагматика.

*

При анализа на перлокутивния речев акт „обида” в различни източници ми направи впечатление и друго: в някои от тях думите „чест” и „достойнство” се тълкуват като съвсем близки синоними („честта, достойнството“; „честта и достойнството”), а в други като по-скоро далечни („честта ИЛИ достойнството”).

Обичайната практика в дефинициите на българските тълковни речници е думите „чест“ и „достойнство“ да се сочат като синоними и в изречението да се отделят със запетая, както е в следната речникова дефиниция за думата „обида“:

Душевна болка, чувство на огорчение, причинено от несправедливо, незаслужено накърняване на честта, достойнството на човека. 2. Действие или думи, с които несправедливо, незаслужено се накърнява честта, достойнството на човека (БТР’94).

Втората дефиниция на БТР’94 е по-интересна за анализ, тъй като в нея е въплътено виждането, че в изречението има само един подлог, тъй като сказуемото – неправилно - е в единствено число:

... незаслужено се НАКЪРНЯВА честта, достойнството на човека.

Различна е практиката в НК:

Чл. 146. (1) Който каже или извърши нещо унижително за честта ИЛИ достойнството на другото в негово присъствие, се наказва за обида...

Прави впечатление, че в НК е използван дизюнктивен съюз – „или“, тоест Законодателят не възприема двете думи като синоними.

Единственото число на сказуемото в случая би било граматично само ако беше написано „честта (достойнството)“.

За съжаление, българското наказателно право спира дотук. Не е създадено тълкувателно решение какво в наказателното право е „чест“ и какво – „достойнство“. При справка с юристи как се действа в такива случаи и по-точно: как се доказва извършването на унизително действие (словесно или друго) за честта ИЛИ за достойнството на някого, отговорът беше, че всеки съдебен състав действа според конкретния случай, в съответствие с конкретното наказателно дело, което се гледа от тях.

Следователно въпросът опира до следното: кога е извършено нещо унизително по отношение на честта или достойнството на някого (възприемам априори гледната точка на закона, че съществува разлика между двата термина и че те в съвсем незначителна степен са синоними). Искам обаче да отбележа, че съществува вероятност и съставителите на тълковните речници, и създателите на НК да са действали съвсем машинално, да не са разсъждавали пространно в какво точно се изразява разликата между двете думи, които във всекидневието си сме склонни да ги употребяваме синонимно. Оттук – и конюнкцията в тълковните речници, и дизюнкцията в НК.

Ето как „Българският тълковен речник“ (БТР’94) тълкува двете думи:

достойнство *ср.* Съвкупност от осъзнати и защитавани от човека собствени положителни нравствени качества, съзнание за собствена ценност и самоуважение; чест.

чест *ж.* 1. Лично достойнство, съвкупност от достойни за похвала, уважение и гордост качества на личността. 2- Добро име, неопетнена репутация. 4. За жена, девойка, мома – целомъдрие, девственост.

Правят впечатление следните неща:

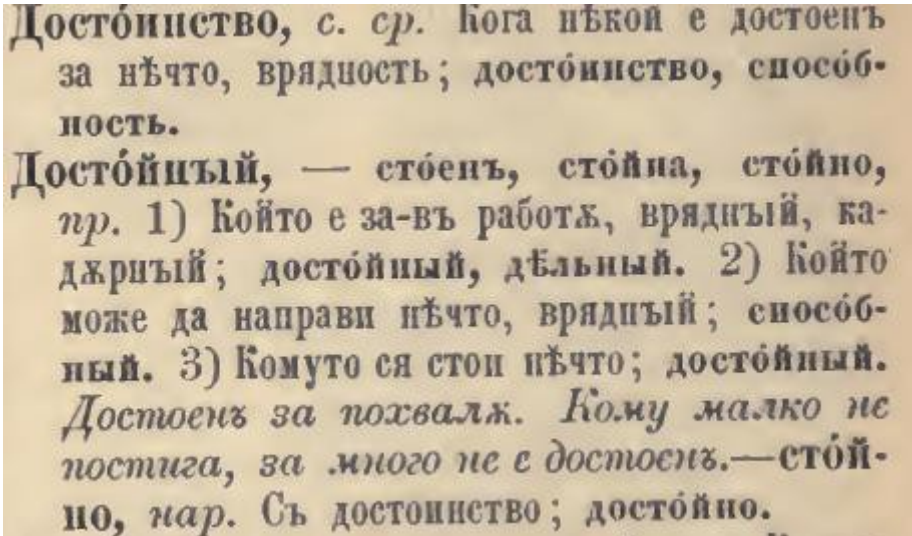
1. Думата „чест“ е тълкувана чрез думата „достойнство“; при това тълкуване, ако думата „достойнство“ в дефиницията на думата „чест“ се замени със своето тълкуване, се получава пълна тавтология:

*Лична съвкупност от осъзнати и защитавани от човека собствени положителни нравствени качества (лично съзнание за собствена ценност и самоуважение), съвкупност от достойни за похвала, уважение и гордост качества на личността.

2. Няма никакви бележки за употребата на думите „чест“ и „достоинство“, като е очевидно за специалиста (но не и за редовия потребител на речника), че думата „достоинство“ има книжен характер.

В Найденов-Геровия „Речник на български език“ е налице съвсем различна картина при тълкуването на думите „достоинство“ и „чест“:

Снимка 1. Достоинство (Найден Геров)

Достоинство, с. ср. Кога нѣкой е достоенъ за нѣчто, вѣрность; достоинство, способность.

Достойный, — стоенъ, стоина, стоино, пр. 1) Който е за-въ работъ, вѣрный, каджриый; достойный, дѣльный. 2) Който може да направи нѣчто, вѣрный; способный. 3) Комуто ся стои нѣчто; достойный. Достоенъ за похвалж. Кому малко не постига, за много не е достоенъ.—стоино, нар. Съ достоинство; достойно.

Снимка 2. Чест (Найден Геров)

Честъ, с. ж. 1) Добръ случай, дѣла, срѣща, благотба, благополучие, щастие, къметъ, бахтъ; счастіе, благополучіе, судьба. *Добра честь. Зла честь, злополучие; несчастіе.*

Научиси младъ юнакъ
Да ми бере цвѣтице,
Покля ще го честь-та му,
Хванѣ ще го баща ми,
Строши ще му кости-ты. *Пѣс.*

2) Добродушие, добросъвѣстность, правда, правина; честь, чѣстность. *Направи го съ честь, по честь.* 3) Почетъ, почетъ, почитъ, почитене, почитаніе, причетъ, тачене, сайгина; честь, почѣтъ, побѣстъ, почитѣніе. *Чинѣ, сторвамъ, правѣ, давамъ нѣкому честь:* а) Имамъ му почета, честъ го, почитамъ го, сайдисвамъ го; оказывать, изъясняйтъ, отдаватъ почитѣніе. б) За невѣстъ: не му говорѣтъ отъ почетъ до нѣкое врѣмя; млѣчѣ му, говѣчѣ му.

Азъ не съмъ нѣма, азъ не съмъ слѣпа,
Токо не сборвамъ, хатаръ си дръжамъ:
Прѣвжъ годинѣ честь съмъ чинила,
Честъ съмъ чинила на мой-тъ татко,
Вторѣ годинѣ на мѣлѣ майкѣ. *Пѣс.*

Честъ да чинишь на дѣвери
Ощъ повѣксъ отъ братѣ ти. *Пѣс.*

Стѣжамъ нѣкому на честь-тъ, погазвамъ му честь-тъ, обезчестявамъ го, орѣзиднавамъ го. — Честъ въ Господъ даль! отговоръ на честитанаваніе радость. — Да имамъ тѣкъ честь, да съмъ честитъ. — Честъ-та честь носи. Честъ та е по-скѣна отъ парѣ-тъ. Не му работи честь-та. Чловѣку на скута сѣдашь, а на честь-тъ му не можешъ. Който нуждѣ не е виждалъ, честь-тъ си не познава. Срамъ-тъ е чюжда честь. Роди мѣ, мамо, съ честь, на мѣ врѣли на купище-то.

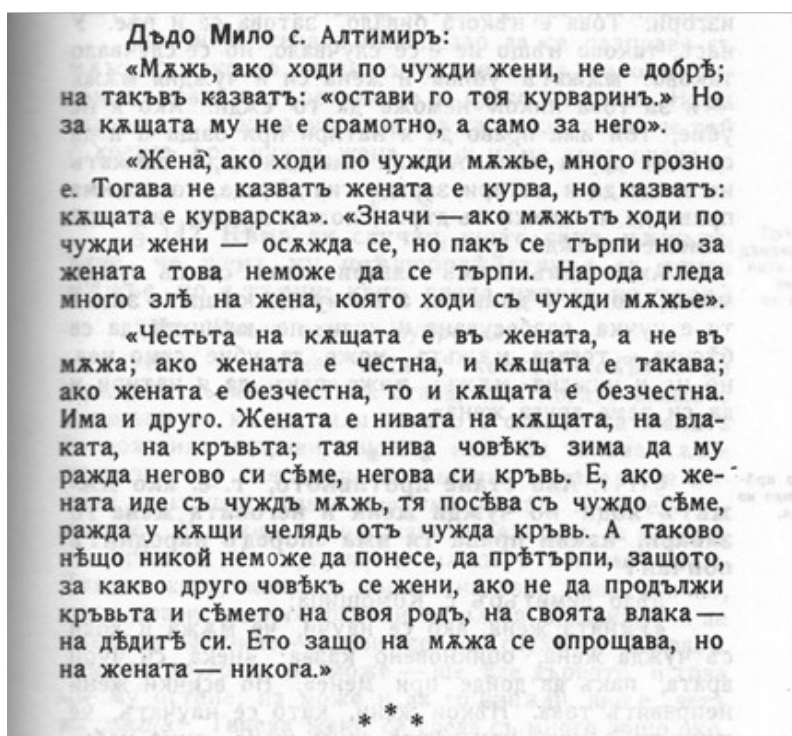
В случая интерес за анализа ми представлява посоченото от Найдѣн Геров трето значение на думата „чест“: почит, почитаніе и т.н. – т.е. уваженіето към даден човек като личност, като член на общността/обществото. Думите „достоинство“ и „достоеен“ се свързват както с професионализма на личността (както бихме се изразили днес), така и с определени заслуги – най-вече морални и, но също така и други.

Прочее, за това значение на редицата „достоеен“, „достоинство“ свидетелства и химнът във възхвала на Света Богородица, известен като „Достойно естъ“:

Достойно е, наистина, да Те облажаваме, Богородице,
винаги блажена и пренепорочна и Майка на нашия Бог.
По-чтима от херувимите
и несравнено по-славна от серафимите,
нетленно родила Бог Слово,
същинска Богородица, Те величаем.

Българското обичайно право свързва думата „чест“ най-вече с целомъдрието и девствеността на девойката и със съпругеската вярност на съпругата (но не и на съпруга!), тоест в четвъртото значение на думата „чест“, описано в БТР'94. Думата „чест“ най-често се среща в контекста на думата „курва“ и „курварин“. Ето едно много типично и често повтарящо се свидетелство за тези употреби:

Снимка 3. Честната жена (Маринов)

Същевременно, на с. 216 срещаме следното свидетелство:

Снимка 4. Съдене за чест (Маринов)

Дѣдо Сейно отъ с. Бѣла-слатина:

«Ако сѣдишъ нѣкого за нѣщо и неможешъ да докажешъ, трѣбва да платишъ деньгуба. За честъ не може да те сѣди. Но, ако човѣка е честенъ и го знае цѣлото село, и ти го сѣдишъ за кражба или друго срамотно — тогава ще платишъ и глоба за честъ, защото си засрамилъ човѣка прѣдъ свѣта.

Значи, за честъ да се дири отъ оправдания обвиняемъ, зависи отъ лицето, което обвинява и лицето, което се обвинява».

* * *

От етнографския материал на Димитър Маринов възникват следните въпроси:

1. Доколко думата „чест“ може да се свърже предимно с целомъдреността, с „чистата кръв“, с „неопетненото брачно ложе“: респондентите на Димитър Маринов свързват идеята за „чест“ предимно с жената и предимно с това тя да прави секс само след венчавката си и само със съпруга си – тоест с морала в интимните отношения?

2. Доколко думата „достойнство“ – която липсва в (!) труда на Димитър Маринов – може да се свърже предимно с публичното лице и с публичното поведение на човека?

3. Идеята за достойнство привнесена ли е отвън?

*

Нека сега да разгледаме няколко типични употреби на двете думи, които са подложени на анализ в статията:

- а) Хикс излезе с чест/достойнство от ситуацията.
- б) Хикс отговори с достойнство/достойно.
- в) Хикс запази достойнство.
- г) Хикс запази честта/достойнството на семейството си.
- д) Защиствам честта/достойнството си.
- е) Хикс му/ѝ оказа висока чест, канейки го/я на масата си.

По отношение на а) твърдя, че съществува разлика между това дали излизам с чест или с достойнство от дадена ситуация: когато излизам с чест, аз твърдя, че излизам от конфликтната ситуация, без да накърня моралния си облик, без да загубя реномето си, без морална загуба. Когато излизам с достойнство от дадена ситуация, аз излизам от конфликта като морален победител и се чувствам горд от това. Достойнството е основание за гордост, докато честта не е. В този смисъл в примера:

Хикс излезе с достойнство от ситуацията.

„с достойнство“ можем да го разширим до „с достойно вдигната глава/с високо вдигнато чело“, което е невъзможно да се направи по отношение на „с чест“:

Хикс излезе с достойно вдигната глава (= с гордост) от ситуацията

Хикс излезе с достойно вдигнато чело (= с гордост) от ситуацията

Същата замяна можем да направим и по отношение на б):

Хикс отговори с достойнство/достойно (= с гордост/гордо)

В анализираните досега случаи, разбира се, „гордо“, „с гордост“ означава начало на екстремно поведение, основано въз основа на осъзнато достойнство (морално или друг вид превъзходство). Върхът на екстремното поведение в ситуации като анализираната би било, когато оценяваме нечие поведение като „надменно“:

Хикс излезе с надменност/надменно от ситуацията Хикс отговори надменно

Същият тип замени са възможни и по отношение на с):

Хикс запази достойнство

Хикс запази гордостта си Хикс запази надменността си

Налага се обаче и следният извод: достойнството е качество в самооценката на човека, докато гордостта и надменността са оценки на другите по отношение на някого. Затова звучи смислено констатацията:

Хикс запази достойнство

и безсмислено:

Хикс запази чест

Разбира се, можем да срещнем употреби като:

Хикс се опита да запази достойнството му/й,

но тази употреба е уместна, когато Хикс е част от личната сфера на човека, чието достойнство трябва да бъде запазено, и е емпатичен по отношение на него.

Потъпкване на честта и на достойнството е в резултат от действието „унижавам“. Когато с физическо или със словесно унижение целя да сломя гордостта или дори надменността на някого, аз потъпквам неговото достойнство. Когато злословя за някого (най-често – „зад гърба му“), аз целя да потъпча честта му: все едно че изнасилвам словесно някого. В случая става въпрос за развила се метафора въз основа на първичното значение на думата „чест“: запазена чист кръв (по свидетелствата на респондентите на Димитър Маринов).

Последните три случая: г), д), и е) потвърждават досегашния анализ: честта е всъщност достойнство от гледната точка на чуждия човек, на общността и обществото: затова е възможно някой да запази както честта, така и достойнството на семейството СИ, като не позволи семейството му да бъде подложено на словесни и физически унижения.

Тези мои разсъждения намират подкрепа и в свидетелствата за честта на респондентите на Димитър Маринов: те винаги казват какво смятат другите, но не споделят с Димитър Маринов какво те самите мислят по обсъжданите въпроси. Всъщност те споделят какво мислят по тези въпроси „те“ – третоличното местоимение в множествено число за не-лице, по думите на Емил Бенвенист (1966), „чуждите“, от гледище на лингвистичната антропология.

*

Нека накрая видим как биха изглеждали едни примерни речникови дефиниции на разглеждани думи, съобразени с всичко казано дотук. Ще ги представям в ред, който може да се определи като идеографски и иконичен:

обиждам - Извършвам словесни и/или друг вид символни или физически действия пред друг (обикновено чужд) човек с цел да унизя честта или достойнството му, за да изпадне в определено емоционално състояние.

обиждам се - Изпадам в емоционално състояние, дължащо се на словесни и/или друг вид символни или физически действия в мое присъствие от страна на друг (обикновено чужд) човек с цел да ме унижи.

обида - Емоционално състояние, дължащо се на словесни и/или на друг вид символни или физически действия, извършвани в мое присъствие от страна на друг (обикновено чужд) човек с цел да унизят честта или достойнството ми.

Тъй като в дефинициите се съдържа и компонентът “унижавам”, той - на свой ред - може да бъде тълкуван по следния начин:

унижавам - Извършвам словесни и/или друг вид символни или физически действия, целящи частично или изцяло да разрушат честта или достойнството на друг (обикновено чужд) човек в негово присъствие.

Причините за извършването на подобни действия могат да бъдат от най- различен характер (освен обида, причината може да бъде например и подчиняване), ето защо в дефиницията не се въвежда перлокутивно съдържание, т.е. в случая става въпрос за речев акт с дефектна концептуална структура, влизаш в състава на други речеви актове, тъй като постоянни величини са само локутивното (пропозиционалното) и иллокутивното (прагматическото) значение.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Апресян, Ю. Д. (1995). *Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа “Языки русской культуры” (Серия “Язык. Семиотика. Культура”).
- Барт, Р. (1995). *Разделение на езиците*. София: Наука и изкуство (Библиотека “Теория и история на световната култура”).
- Борхес, Х. Л. (1989). Аналитичният език на Джон Уилкинс. *Вавилонската библиотека*. София: Народна култура, стр. 309-313.
- БТР’94 (1994) = Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н. Леков, Ив. Стойков, Ст., Тодоров, Цв., *Български тълковен речник. Четвърто издание, допълнено и преработено от Д. Попов*. София: Наука и изкуство.
- Георгиев, Б. (1998) Речевите актове като предмет на лексикографско описание. *Български език и литература*, год. XXXIX, кн. 5-6, стр. 3 – 9.
- Георгиев, Б. (2013) Синоними ли са „чест“ и „достоинство“? *Лексикография. Язык. Речь. (Сборник статей памяти Анны Липовской)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 35-49.
- Маринов, Д (1995) *Българско обичайно право*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“
- Наказателен кодекс на Република България.*
<http://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529/14.04.2016>.
- РСБКЕ (1955-59) = *Речник на съвременния български книжовен език*. Том I-III. София: Българска академия на науките. Институт за български език
- Кошмидер, Э. (1962). Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза. *Вопросы глагольного вида*, Москва: Наука, стр. 105-167.
- Austin, J. L. (1975) *How To Do Things With Words*. Oxford University Press
- Benveniste, E. (1966) *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard
- Brown, P. & Levinson, St. (1987) *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge University Press.
- Hudson, R. (1981) *Sociolinguistics*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press

- Jackson, B. S. (1988) *Law, Fact and Narrative Coherence*. Merseyside: Deborah Charles Publications.
- Jackson, B. S. (1995) *Making Sense in Law. Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Merseyside: Deborah Charles Publications.
- Jackson, B. S. (1996) *Making Sense in Jurisprudence*. Merseyside: Deborah Charles Publications.
- Lakoff, G. (1986) Classifiers as a reflection of mind. *Noun, Classes, and Categorization*. In Craig, C. (Ed.), Amsterdam: John Benjamins, pp.13-51
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Schank, R., Birnbaum, L., Mey, J. (1985). Integrating semantics and pragmatics. *Quaderni di Semantica*, Vol. VI, No. 2.
- Searle, J. R. (1965) What is a Speech Act? In M. Black (ed.) *Philosophy in America*. Ithaca, NY: Cornell University Press, pp.221-239.
- Searle J. R (1969) *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Searle , J. R. (1979) *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R . (1983) *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Strawson, P. F. (1964). Intention and convention in speech acts. *The Philosophical Review*, Vol. LXXIII, pp. 439-460.
- Wardhaugh. R. (1986). *An introduction to sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.
- Wierzbicka, A. (1985). Different cultures, different languages, different speech acts. *Journal of Pragmatics*, 9, pp. 145-78.